

Σερραϊκά Σύμμεικτα

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΣΕΡΡΩΝ (Ε.Μ.Ε.Ι.Σ)



ΤΟΜΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟΣ

ΣΕΡΡΕΣ 2018

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Η. ΠΕΤΑΛΩΤΗΣ

Η ΧΑΜΕΝΗ ΕΙΚΟΝΑ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ
ΜΕ ΤΟΝ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΣΕΡΡΩΝ ΓΕΝΝΑΔΙΟ
ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΚΑΘΕΔΡΙΚΟΥ ΚΑΙ ΠΡΟΣΚΥΝΗΜΑΤΙΚΟΥ
ΝΑΟΥ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΘΕΟΔΩΡΩΝ ΣΕΡΡΩΝ*

Εισαγωγή

Ο «περικαλλής και θαυμάσιος» Ιερός και Καθεδρικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών ήταν για αιώνες ο Μητροπολιτικός Ναός της πολύπαθης πόλης, μέχρι την καταστροφή του το 1913¹. Στον ναό θησαυρίζονταν η θαυμάσια μαρμαρίνη εικόνα των αγίων Θεοδώρων, τα ξιφίδια τους, λείψανα του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνα και η κάρα του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη². Από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές

* Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στη Διεύθυνση του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου και στις κ. Βασιλική Χόρτη και Σοφία Αχειμάστου για την παραχώρηση της φωτογραφίας ΧΑΕ 3384 από τα Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών, στην Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Σερρών και Μελενίκου, στον αρχαιολόγο Νικόλαο Μπονόβα, στους Γιώργο Σεραφείμ, Στέλλιο Ιωαννίδη, Κώστα Μιχαλακόπουλο και Νίκο Λαζαρίδη του ατελιέ γραφικών τεχνών «Ενθεσις» στις Σέρρες και στη φιλόλογο Παπαδημητρίου Θεοδώρα.

1. Για την ιστορία και τα κειμήλια του ναού, πρβλ. *Ναός Περικαλλής, ψηφίδες Ιστορίας και ταυτότητας του Ιερού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, επιμέλεια Βασιλική Πέννα, Ιερά Μητρόπολις Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 2013. Π. Σαμσάρης, *Ο Ιερός Καθεδρικός Ναός των Αγίων Θεοδώρων Σερρών (Παλαιά Μητρόπολη)*, εκδ. Ιερού Προσκυνηματικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών, Σέρρες 2016. Κ. Τσουρής, «Η χρονολόγηση της Παλαιάς Μητροπόλεως Σερρών», *Αφιέρωμα στον Ακαδημαϊκό Παναγιώτη Λ. Βοκοτόπουλο*, εκδόσεις Καπόν, Αθήνα 2015, σ. 97-106. Ν. Η. Πεταλωτής, «Εκκλησιαστικά κειμήλια του Ιερού και Καθεδρικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών και των αιδιόμων Μητροπολιτών της Αγιωτάτης Μητροπόλεως Σερρών», *Ψυχής Άκος, Κειμήλια πίστεως και πολιτισμού της Εκκλησίας των Σερρών*, Ιερά Μητρόπολις Σερρών και Νιγρίτης, Σέρρες 2017, σ. 263-301.

2. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σ. 268, 271- 272, εικ. 19, 20, σ. 274 εικ. 25 α, β, 26. Π. Παπαγεωργίου, *Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τα Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου (Συμβολή ιστορική και αρχαιολογική)*, Δεύτερη έκδοση με εισαγωγή Χαράλαμπου Μπακιρτζή, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 26. P. Odorico, *Memoire d'une voix perdue. Le Cartulaire de la metropole de Serres 17e-19e siècles*, Editions de l' Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris 1994, σ. 45, 119. Ν. Kondakov, *Makedonia, Arheologiceskoe putesestvie*, St. Petersburg 1909, σ. 158. Κ. Παπακυριάκου, *Ιστορία του*

του 20^{ου} αι., ο ναός προσέλκυσε την προσοχή των επιστημόνων που περιέγραψαν με λεπτομέρεια την αρχιτεκτονική του και τα κειμήλια του.

Σκοπός της παρούσης μελέτης είναι η παρουσίαση μιας σπάνιας φορητής εικόνας του 16^{ου} αι. της οποίας η τύχη σήμερα αγνοείται και σώζεται μόνο σε μία φωτογραφία. Απεικόνιζε τους αγίους Θεοδώρους (Τήρωνα και Στρατηλάτη) δεόμενους στην Παναγία και τον Χριστό, στους οποίους παρουσιάζουν τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο.

Ο Μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος και η Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας Αγίου Όρους

Ο Μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1498-1540) ήταν Σεραϊός στην καταγωγή και ηγούμενος της Ι. Μ. Προδρομού Σερρών³. Πιθανώς γνώρισε τον πρώτο μετά την Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως Οικουμενικό Πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο και ίσως το μοναχικό όνομα του οφείλεται σε αυτόν. Ήταν ηγούμενος μεταξύ των ετών 1498-1504 και το 1500 ανακαίνισε τον Πύργο της Μονής⁴. Προερχόταν από εύπορη οικογένεια και αφιέρωσε πολλά σημαντικά κειμήλια στον Μητροπολιτικό Ναό των Αγίων Θεοδώρων Σερρών⁵.

Αναφέρεται για πρώτη φορά ως Μητροπολίτης Σερρών το 1510. Το 1522 ήταν υποψήφιος για τον Οικουμενικό Θρόνο και το 1534 αναφέρεται ως «υπέρτιμος Σερρών και τον τόπον επέχω Σάρδεων»⁶. Ο Γεννάδιος

Νομού Σερρών από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της απελευθερώσεώς του το 1912-1913, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 650. Γ. Καφταντζής, *Ιστορία της πόλεως των Σερρών και της περιφέρειας της (από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι σήμερα)*, Τόμος Πρώτος, Μύθοι-επιγραφές-Νομίσματα, Αθήνα 1967 (ανατύπωση Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη), σ. 157, αρ. 119.

3. Κρ. Χρυσοχοϊδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», *Διεθνές Συνέδριο Οι Σέρρες και η περιοχή τους από την αρχαία στη μεταβυζαντινή κοινωνία*, Πρακτικά, 2ος τόμος, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 546-547.

4. Χριστοφόρος (Δημητριάδης), *Προσκυνητάριον της εν Μακεδονία παρά τη πόλει των Σερρών Σταυροπηγιακής Ιεράς Μονής του Αγίου Ιωάννου του Προδρομού, συνταχθέν παρά του Χριστοφόρου Ιεροδιδασκάλου και ηγουμένου αυτής*, Λειψία 1904, σ. 16. Χ. Βουρουτζίδης, «Κατάλογος ηγουμένων Ιεράς Μονής Τιμίου Προδρομού Σερρών», *Σερραϊκά Ανάλεκτα* 3 (2001), σ. 156, 176-177.

5. Ν. Η. Πεταλωτής, *ό.π.*, σσ. 266-268, εικ. 3 α, β, 4 α, β, 6, σ. 277, 282 εικ. 42. Γ. Λαμπάκης, «Περιηγήσεις», *ΔΧΑΕ* 5 (1905), σ. 49, αρ. 17, σ. 52, αρ. 33. P. Perdrizet, L. Chesnay, «La Metropole de Serres», *Monuments et memoires de la Fondation Eugene Piot*, tome 10, fascicule 2, Paris 1903 σ. 137-139, fig. 20, 21, X 1903 Pl. XIII (ακουαρέλα), σ. 141-142, fig. 25. Α. Τριφονοβα, «Τα ριπίδια της Παλαιάς Μητρόπολης Σερρών», *Ναός Περικαλλής. Ψηφίδες ιστορίας και ταυτότητας του Ιερού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών*, *ό.π.*, σ. 255-265. Κρ. Χρυσοχοϊδης, *ό.π.*, σσ. 543-544 και υπ. 35.

6. Β. Γ. Ατεση, πρώην Μητροπολίτου Λήμνου, «Συμβολή εις τους επισκοπικούς καταλόγους επαρχιών τινών έξω της Ελλαδικής Εκκλησίας», *Θεολογία* τ. ΝΕ' τεύχος 1,

επισκεπτόταν τακτικά το Άγιον Όρος και είχε ιδιαίτερες σχέσεις με την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας και θεωρούνταν μέλος της αδελφότητας, εξ' ου και «Λαυριώτης». Σε αυτήν αφιέρωσε το 1519 ένα πολύτιμο θυμιατό και αργότερα τα «αρχιερατικά του» και από το 1519 έως το 1534/35 αγόρασε επτά αδελφάτα⁷. Το 1540, αμέσως μετά τον θάνατο του Γενναδίου, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Ιερεμίας Α΄ πήγε στις Σέρρες για να επικυρώσει τη διαθήκη του θανόντος⁸.

Το πρώτο μισό του 16^{ου} αι. οι ευνοϊκές οικονομικές συνθήκες στην Οθωμανική Αυτοκρατορία επέτρεψαν τη χορηγική δραστηριότητα λαϊκών και κληρικών, κυρίως ανάμεσα στα έτη 1518-1568⁹. Οι συνθήκες αυτές άλλαξαν το 1568/69, με τη δήμευση και εκποίηση της κινητής και ακίνητης περιουσίας των μονών σε συνδυασμό με την υποτίμηση του νομίσματος στα επόμενα έτη¹⁰.

Σήμερα στην Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας φυλάσσονται το εγκόλπιο και το παναγιάριο του Γενναδίου¹¹. Δύο όμως ήταν οι σημαντικότερες ευεργεσίες του προς την Μονή. Η μία είναι η ανοικοδόμηση και διακόσμηση της Τράπεζας της Μονής και η άλλη η ανακαίνιση του Πύργου του αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή το 1522¹².

Η Τράπεζα είναι ο χώρος εστίασης των μοναχών και των επισκεπτών μίας Μονής. Με διαστάσεις 27,70 X 29,20 μ. είναι εντυπωσιακό οικοδόμημα απέναντι από το Καθολικό της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας¹³. Σε κώδικα της Μονής του 17^{ου} αι. αναφέρεται ότι ο Μητροπολίτης Σεργών

Αθήνα 1984, σ. 35.

7. Με τον όρο «αδελφάτο» εννοείται η παραχώρηση εφ' όρου ζωής συγκεκριμένης ποσότητας τροφίμων από μία μονή ή ακόμα και το δικαίωμα κατοικίας σε αυτήν σε έναν ιδιώτη που προσέφερε ένα σεβαστό χρηματικό ποσό ή σημαντική έκταση γης.

8. Κρ. Χρυσοχοΐδης, *ό.π.*, σ. 537-541, 548. Β. Γ. Άεση, *πρώην Μητροπολίτου Λήμνου*, *ό.π.*, σ. 35.

9. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη υπό Οθωμανική Κυριαρχία 15ος -17ος αι.*, *Η «Κρητική Σχολή» Ζωγραφικής*, Αθήνησι 2016, σ. 105-106, 115.

10. Κ. Μ. Βαφειάδης, *ό.π.*, σ. 105-106, 115-116. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Περί της εν Άθω «Κρητικής» Ζωγραφικής, Εικόνες και τοιχογραφίες της Ι. Μ. Διονυσίου και οι δημιουργοί τους (Β΄ μισό 14^{ου} -Β΄ μισό 16^{ου} αι.)*, εκδ. Μπαρτουλιάνος, Αθήνα 2009, σ. 15, 23-24, 27-29. Κρ. Χρυσοχοΐδης, *ό.π.*, σ. 548, 550-553. βλ. επίσης Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Τα οικονομικά των επισκοπών στις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα και η περίπτωση του Γενναδίου Σεργών», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 12, Αθήνα 1998, σσ. 271-317.

11. Ν. Η. Πεταλωτής, *ό.π.*, σ. 277, *εικ.* 33 α, β.

12. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, *ό.π.*, σ. 127. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *Recueil des inscriptions chretiennes de l'Athos*, Premiere Partie, editeur Albert Fontemoing, Paris 1904, *Αγιορείτικη Εστία*, *Αθωνικά Ανάλεκτα* 1, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 136-137, *αρ.* 411.

13. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, «Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία και την αρχιτεκτονική του κτηριακού συγκροτήματος της τράπεζας της Μεγίστης Λαύρας», *ΔΧΑΕ* 32 (2011), σ. 34.

Γεννάδιος «έκτισε και εξωγράφησε την κοινήν Τράπεζαν»¹⁴. Φαίνεται ότι η Τράπεζα ανοικοδομήθηκε εκ βάθρων με έξοδα του Γενναδίου και ότι ο ίδιος ανέλαβε τη δαπάνη της πρωτοποριακής διακόσμησής της, με εξαιρετικής τέχνης αγιογραφίες. Ο ίδιος απεικονίστηκε στις εξωτερικές τοιχογραφίες του ανατολικού της τοίχου σε μια κτητορική παράσταση¹⁵. Η Τράπεζα της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας λειτούργησε ως υπόδειγμα για την διακόσμηση άλλων Τραπεζών, τόσο στο Άγιο Όρος, όσο και σε άλλες μονές των Βαλκανίων¹⁶.

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία δεν υπάρχει συμφωνία για το πότε ακριβώς έγινε ο σεισμός που γκρέμισε το παλαιότερο κτήριο της Τράπεζας, πότε ακριβώς ανοικοδομήθηκε και κυρίως πότε αγιογραφήθηκε και από ποιόν/ποιούς. Σύμφωνα με τους Πλ. Θεοχαρίδη-Σ. Μαμαλούκο, οι οποίοι μελέτησαν επισταμένα το κτήριο, η αρχική Τράπεζα της εποχής του οσίου Αθανασίου υπέστη πολύ εκτεταμένες ζημιές στον μεγάλο σεισμό το 1509 (και όχι το 1526) και ανοικοδομήθηκε το 1512 από τον Γεννάδιο¹⁷. Το σίγουρο όμως είναι ότι το 1526/1527 η Τράπεζα ήταν κτισμένη, καθώς έχει διασωθεί επιγραφή στην οροφή της με την χρονολογία αυτή¹⁸.

Ποιος/Ποιοι αγιογράφησαν την Τράπεζα και την κτητορική παράσταση της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας και πότε

Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι πουθενά στην Τράπεζα της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας δεν υπάρχει επιγραφή με το όνομα του/των αγιογράφων και ότι δεν αναφέρεται από άλλες πηγές. Ένας μεγάλος αριθμός ερευνητών θεωρεί ότι η Τράπεζα τοιχογραφήθηκε από τον Κρητικό αγιογράφο Θεοφάνη Στρελίτζα-Μπαθά είτε μόνο του είτε σε συνεργασία με τους γιους του Συμεών και Νεόφυτο ή άλλους συνεργάτες/μαθητές του. Οι υπόλοιποι ερευνητές βασιζόμενοι σε τεχνοτροπικά και επιγραφικά στοιχεία θεωρούν ότι ο αγιογράφος ήταν ένας άλλος καλλιτέχνης εξίσου ταλαντούχος με τον Θεοφάνη¹⁹.

14. Κ. Δ. Καλοκύρης, *Άθως, Θέματα Αρχαιολογίας και Τέχνης, επί τη χιλιετηρίδι (963-1963)*, Εκδοτικός Οίκος «Αστήρ», Αλ & Ε. Παπαδημητρίου, Αθήναι 1963, σ. 82.

15. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σσ. 44-45.

16. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *Θεοφάνης ο Κρης, Κορυφαίος ζωγράφος του 16^{ου} αι.*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2016, σ. 18.

17. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 45, υποσ. 22. Π. Μυλωνάς, Αφιέρωμα στο Άγιο Όρος, *Νέα Εστία* τεύχος 875, Αθήναι Χριστούγεννα 1963, σ. 203. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», *ό.π.*, σ. 541-542. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, *ό.π.*, σσ. 83-84, 127.

18. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 35. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *Ευρετήριο της Μνημειακής Ζωγραφικής του Αγίου Όρους, 10^{ου}-17^{ου} αιώνες*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήναι 2010, σ. 84.

19. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84.

Ο Θεοφάνης, το 1534/35, αγιογράφησε το Καθολικό της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Το 1536 έγινε μοναχός της Μονής μαζί με τους γιους του Συμεών και Νεόφυτο και παρέμειναν εκεί έως το έτος 1543. Το 1545/46 ο Θεοφάνης με τον γιο του Συμεών εργάστηκαν στην Ι. Μ. Σταυρονικήτα του Αγίου Όρους. Το 1546 ο Νεόφυτος επέστρεψε στην Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας ως «Διακονίτης», αναλαμβάνοντας να φέρει εις πέρας ζωγραφικές εργασίες στη Μονή. Το 1552 ο Θεοφάνης επέστρεψε στην Κρήτη και απεβίωσε το 1559 στο Ηράκλειο. Τελευταία μνεία για τον Συμεών γίνεται το 1560. Ο Νεόφυτος συνεχίζει να τοιχογραφεί ναούς μέχρι το 1573²⁰.

Έχουν προταθεί διάφορες χρονολογίες στις οποίες πραγματοποιήθηκε η τοιχογράφηση της Τράπεζας από τον Θεοφάνη: 1512, 1527, 1535-1541²¹. Ο Α. Σέμογλου δέχεται ότι η κτητορική τοιχογραφία με τον Γεννάδιο έγινε το 1537²².

Ο Ε. Τσιγαρίδας αποδίδει μεν τις τοιχογραφίες στον Θεοφάνη και στους μαθητές/συνεργάτες του (1535-1541), αλλά εκφράζει τη γνώμη ότι ίσως η κτητορική παράσταση είναι έργο του κρητικού ζωγράφου Ευφρόσυνου²³. Ας σημειωθεί ότι η απεικόνιση των αγίων Θεοδώρων στο Καθολικό της Λαύρας έχει σημαντικές διαφορές με την κτητορική παράσταση²⁴. Ο Κ. Καλοκύρης απέδωσε τις τοιχογραφίες σε Κρήτα αγιογράφο, διάφορο του Θεοφάνη (1512)²⁵. Η Α. Καρακατσάνη υποστήριξε ότι η τοιχογράφηση της Τράπεζας έγινε το 1522 από έναν αξιόλογο αγιογράφο που είχε ως μαθητή τον Θεοφάνη. Ο Θεοφάνης, έχοντας α-

20. Μ. Χατζηδάκης, *Ο Κρητικός ζωγράφος Θεοφάνης, Η τελευταία φάση της τέχνης του στις τοιχογραφίες της Ι. Μονής Σταυρονικήτα*, εκδ. Ι. Μονής Σταυρονικήτα, Άγιον Όρος 1997, σ. 35-39. Γ. Μανόπουλος, «Οι μετακινήσεις μιας οικογένειας ζωγράφων του 16ου αιώνα: Οι Στρελίτζα-Μπαθά», *Συλλογές*, τ. 327, Οκτώβριος 2012, σ. 1178-1181. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Περί της εν Άθω «Κρητικής» Ζωγραφικής*, ό.π., σσ. 16, 17. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σ. 62-67, 82. Ε.Ν. Τσιγαρίδας, ό.π., σσ. 11-13.

21. J. J. Yiannias, «Οι αγιογραφίες των Τραπεζών του Αγίου Όρους: Μια ερμηνεία», *Η Βυζαντινή παράδοση μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994, σ. 348. Κ. Δ. Καλοκύρης, ό.π., σ. 78, υποσ. 1-4. Μ. Χατζηδάκης, ό.π., σ. 37. Μ. Γαρίδης, *Μεταβυζαντινή Ζωγραφική (1450-1600), Η εντοίχια Ζωγραφική μετά την πτώση του Βυζαντίου στο Ορθόδοξο Κόσμο και στις χώρες υπό ξένη κυριαρχία*, εκδ. Κ. Σπανός, Αθήνα 2007, σ. 189-90. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, ό.π., σσ. 36, 37, 46, 47, εικ. 14.

22. Α. Σέμογλου, «Η τέχνη στο Άγιον Όρος κατά τον 15^ο και 16^ο αιώνα. Μνημειακή Ζωγραφική», *Το Άγιον Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα, Πνευματικός βίος, Ιστορία, Τέχνη*, Αγιορείτικη Εστία, Θεσσαλονίκη 2011, σσ. 172, 196.

23. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, ό.π., σσ. 12, 15, 16, 31, 34, 39, αρ. 3, 4

24. G. Millet, *Monuments de l'Athos, Les peintures*, tome 1, Paris 1927, σ. 139, εικ. 4.

25. Κ. Δ. Καλοκύρης, ό.π., σσ. 78-79, 83, 89.

ποκτήσει μεγαλύτερη πείρα, τοιχογράφησε αργότερα το Καθολικό της Μονής²⁶.

Ο Γ. Βελένης υποστήριξε ότι μετά από ανάλυση των επιγραφών, η κτητορική παράσταση και οι τοιχογραφίες της ίδιας της Τράπεζας, σχετίζονται μεταξύ τους χωρίς όμως να είναι έργο του Θεοφάνη. Αποδεικνύει ότι με βάση την κτητορική επιγραφή, ο Θεοφάνης στο πέρας των εργασιών της τοιχογράφησης του Καθολικού δεν βρισκόταν στη Μονή. Θεωρεί βέβαιο ότι οι επιγραφές στην παράσταση των κτητόρων με τον Γεννάδιο, δεν γράφτηκαν από τον Θεοφάνη και ότι στη διακόσμηση της Τράπεζας συμμετείχε ένας από τους ζωγράφους του κελιού της Μολυβοκκλησιάς στις Καρυές του Αγίου Όρους, ο Μακάριος²⁷.

Ο Κ. Βαφειάδης αναφέρει ότι υπάρχει καλλιτεχνική συγγένεια ανάμεσα στον/στους ζωγράφους του Καθολικού της Ι. Μ. Κουτλουμουσίου, του ζωγράφου Α του Καθολικού της Ι. Μ. Διονυσίου του Αγίου Όρους και των δύο ζωγράφων του κελιού της Μολυβοκκλησιάς του Αγίου



Εικ. 1. Η πρόσοψη της Τράπεζας της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας με την κτητορική παράσταση.

26. Μ. Γαρίδης, *ό.π.*, σ. 189, υποσ. 634.

27. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 45, υποσ. 24. Γ. Βελένης, «Η γραφή του κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη Μπαθά», *Βυζαντινά* 26 (2006), σσ. 213-218, 221. Ε.Ν. Τσιγαρίδας, Θεοφάνης ο Κρησ., *ό.π.*, σ. 42.

Όρους. Επισημαίνει ότι ιδιαίτερα η τέχνη των τελευταίων εμφανίζει ομοιότητες με τις τοιχογραφίες της Τράπεζας²⁸.

Η κτητορική παράσταση με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο και τους αγίους Θεοδώρους στην Τράπεζα της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας

Στην εξωτερική επιφάνεια του ανατολικού τοίχου της Τράπεζας κάτω από την σκηνή του Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, ιστορούνται άγιοι, κτήτορες και ευεργέτες της μονής να δέονται στην Παναγία με τον Χριστό (κτητορική παράσταση)²⁹ (εικ. 1). Πιο συγκεκριμένα, πάνω από το υπέρθυρο της θύρας της Τράπεζας ιστορείται μέσα σε δύοξα η Παναγία με τον Χριστό στον τύπο της «Πλατυτέρας των Ουρανών». Περιβάλλεται από δύο σεβίζοντες ημίσωμους αγγέλους (Μιχαήλ και Γαβριήλ) και δύο εξαπτέρυγα Σεραφείμ.

Στο δεξιό μέρος της παράστασης απεικονίζονται οι κτήτορες της μονής, ο όσιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης και οι αυτοκράτορες Νικηφόρος Φωκάς και Ιωάννης Τσιμισκής. Όλοι τους είναι στραμμένοι προς τα αριστερά, προς την Παναγία με τον Χριστό. Στο αριστερό μέρος της



παράστασης εικονίζονται οι άγιοι Θεόδωροι Τήρωνας και Στρατηλάτης με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο. Οι άγιοι Θεόδωροι είναι ενδεδυμένοι με αρχοντικά ενδύματα (χιτώνας, μανδύας με ταβλίον). Ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας έχει τα χέρια του υψωμένα σε στάση δέησης και το κεφάλι του στραμμένο προς την Παναγία και τον Χριστό. Πίσω του εικονίζεται σε μετωπική στάση ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης, που πιάνει με το δεξί του χέρι τον ώμο

Εικ. 2. Οι άγιοι Θεόδωροι με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο, παλιά φωτογραφία της κτητορικής παράστασης (Α. Ξυγγόπουλος, Σερραϊκά μελετήματα Β').

28. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σσ. 62, 67.

29. R. Levandowski, «Η παράσταση του Ευαγγελισμού στην Τράπεζα της Μεγίστης Λαύρας», *Άγιον Όρος και Προχριστιανική Αρχαιότητα*, Υπουργείο Μακεδονίας Θράκης/Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορείτικης Κληρονομιάς, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 234-235, 237, εικ. 16-03, 16-05.

του Γενναδίου (εικ. 2).

Αριστερά και μπροστά από τον άγιο Θεόδωρο Στρατηλάτη εικονίζεται ο Γεννάδιος. Είναι ενδεδυμένος με πολυσταύριο φελόνιο, ωμοφόριο, επιγονάτιο, επιτραχήλιο, στιχάριο και στο κεφάλι φέρει επανωκαλύμμαυχο. Κρατάει ομοίωμα κτηρίου, που απεικονίζει την Τράπεζα. Το κτήριο έχει τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής, που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματική αρχιτεκτονική μορφή της Τράπεζας. Στη δυτική όψη του κτηρίου αυτού διακρίνεται μία κεντρική θύρα με υπέρθυρο, άλλες δύο μικρότερες εκατέρωθεν της και ένα δίλοβο παράθυρο. Τα αρχιτεκτονικά αυτά στοιχεία ταιριάζουν με το κεντρικό ανατολικό τμήμα της Τράπεζας καθώς η κεντρική μεγάλη θύρα και το δίλοβο παράθυρο υπάρχουν ακόμα και σήμερα και τα σημερινά παράθυρα εκατέρωθεν της κεντρικής θύρας της Τράπεζας θα μπορούσε αρχικά να ήταν μικρότερες θύρες. Στην κορυφή του κεντρικού αετώματος διακρίνεται ισοσκελής σταυρός³⁰.

Αριστερά του Γενναδίου υπάρχει με λευκά γράμματα η εξής επιγραφή: Ο ΠΑΝΙΕ / ΡΩΤΑΤΟΣ ΚΑΙ / ΥΠΕΡΤΙΜΟΣ / Μ(ΗΤ)ΡΟΠΟΛΙΤΗΣ / ΣΕΡΡΩΝ ΓΕΝΝΑΔΙ(ΟΣ) / ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ / ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ η οποία συνεχίζει ΣΥΝ ΤΟΙΣ ΑΓΙΟΙΣ ΜΑΡΤΥΣΙ / ΘΕΟΔΩΡΟΙΣ δεξιά του αγίου Θεοδώρου του Τήρωνα³¹.

Κάποιες φορές στη βιβλιογραφία το «Τραπέζης» αναγράφεται λανθασμένα ως «Τραπέζου». Η προσεκτική ανάγνωση της επιγραφής και της φωτογραφίας που δημοσιεύθηκε από τον Μ. Γεδεών δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι η σωστή ανάγνωση της επιγραφής είναι το «Τραπέζης»³².

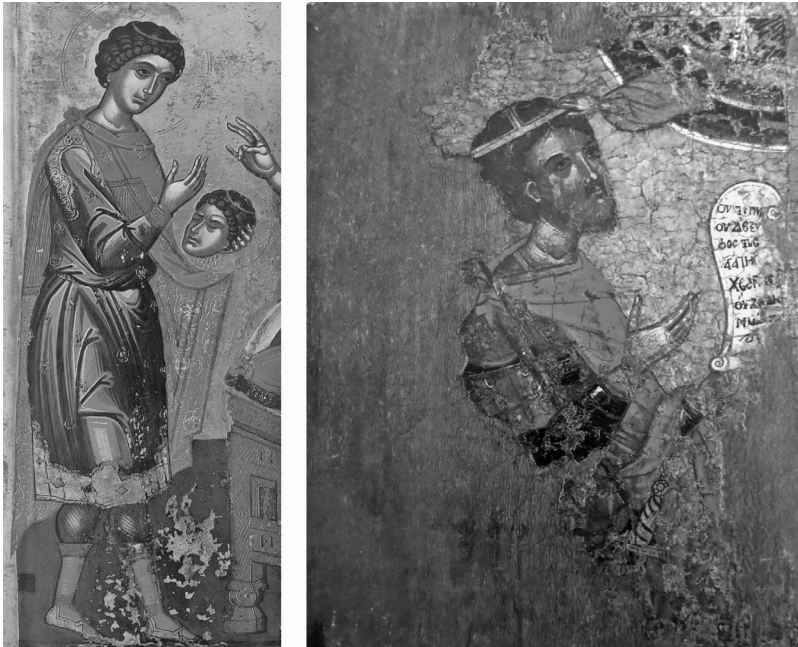
30. Μ. Χατζηδάκης, *ό.π.*, σ. 37. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, *ό.π.*, σ. 17. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», *ό.π.*, σ. 542. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84, 86, εικ.7-9. Μ. Ι. Γεδεών, *Ιστορία των του Χριστού πενήτων 1453-1913 (4)*, εν Αθήναις, 1939, σ. 352, 357. Μ. Ι. Γεδεών, *Ιστορία των του Χριστού Πενήτων 1453-1913*, Φιλολογική επιμέλεια Φ. Ηλιού Τομ. Α΄, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2010, σ. 352, 357. Α. Ευγγόπουλος, «Σεραϊκά μελετήματα Β΄. Προσωπογραφία δύο παλαιών Μητροπολιτών των Σερρών», *Σεραϊκά Χρονικά* 4 (1963), σ. 31-32, Πίν. Β΄. Μ. Capuani-M. Pappozzi, *Το Άγιο Όρος. Οι μοναστηριακές εγκαταστάσεις. Μια χιλιετία ορθόδοξης πνευματικότητας και τέχνης*, εκδ. Καρακώτσογλου, Αθήνα 1999, σ. 109-110, εικ. 35, 36. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, *ό.π.*, σ. 43, υποσ. 17. Α. Σέμογλου, *ό.π.*, σ. 196. Ρ. Mylonas, «Nouvelles recherches au Mont Athos (Lavra)», *Cahiers Archeologiques* 29, 1980-81, σ. 176. Καλλίστρατος Λαυριώτης, *Ιστορικόν Προσκυνητάριον Ιεράς Μονής Μεγίστης Λαύρας, εχρηγήει Προηγ. Βασίλειος Λαυριώτης*, Αθήναι 1976, σ. 48. Μ. Marco, «The pagan Artemis in the Virgin Mary Salutation at Great Lavra, Mount Athos», *The Journal of Archeomythology* 7 (2011), California 2011, p. 108, 110, fig. 4, 6.

31. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *ό.π.*, σσ. 130-131, αρ. 397.

32. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, *ό.π.*, σσ. 130-131, αρ. 397. Ν. Τουτός Γ. Φουστέρης, *ό.π.*, σ. 84. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, *ό.π.*, σ. 83-84. Κ. Δ.



Εικ. 3. Αριστερά ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας, Καθολικό Ι.Μ. Διονυσίου. Δεξιά οι άγιοι Θεόδωροι Στρατηλάτης και Τήρωνας, κελί Μολυβοκκλησιάς (Σ. Θ. Παντζαρίδης).



Εικ. 4. Αριστερά ο άγιος Γεώργιος κεφαλοφόρος, λεπτομέρεια εικόνας της Ι.Μ. Αγίου Παύλου. Δεξιά ο Άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας, Εκκλησιαστικό Μουσείο Παναγίας Εκατονταπυλιανής.

Στην παράσταση δεν υπάρχουν επιγραφές που διευκρινίζουν ποια μορφή είναι ο άγιος Θεόδωρος ο Τήρωνας και ποια ο Στρατηλάτης. Η ταύτισή τους έγινε με βάση την εικονογραφική παράδοση και ιδιαίτερα, τις αντίστοιχες παραστάσεις του Καθολικού της Ι. Μ. Διονυσίου Αγίου Όρους και του ναού του κελιού της Μολυβοκκλησιάς³³. Στη μορφή του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη στο Καθολικό της Ι. Μ. Διονυσίου παρατηρούνται ομοιότητες στην ένδυση και στη διακόσμηση του χιτώνα³⁴ (εικ. 3).

Η μορφή όμως του δεόμενου αγίου Θεοδώρου του Τήρωνα φαίνεται να βασίζεται στην απεικόνιση του αγίου Γεωργίου δεομένου και κεφαλοφόρου. Υπάρχουν πολλές ομοιότητες τόσο στη στάση του σώματος του, όσο και στα ενδύματα του, με την απεικόνιση του αγίου Γεωργίου σε εικόνα του παρεκκλησίου του Αγίου Γεωργίου της Ι. Μ. Αγίου Παύλου Αγίου Όρους. Στην εικόνα αυτή, στη μέση εικονίζεται ο Χριστός ένθρονος ευλογών, αριστερά ο άγιος Γεώργιος δεόμενος και κεφαλοφόρος (να κρατάει δηλαδή το κομμένο του κεφάλι) και δεξιά ο άγιος Παύλος ο Ξηροποταμηνός. Θεωρείται έργο του ζωγράφου Αντώνιου και χρονολογήθηκε ανάμεσα στο 1552-1555³⁵ (εικ. 4). Ενδιαφέρουσα είναι η και η εικόνα με τον άγιο Θεόδωρο τον Τήρωνα δεόμενο που χρονολογείται στον 16^ο αι. και φυλάσσεται στην Συλλογή της Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου³⁶ (εικ. 4).

Τα χρώματα που συναντώνται στην κτητορική παράσταση είναι το λαδοπράσινο, το κεραμιδί, το χρυσό, το λευκό, το βυσινί και το πορτοκαλί. Η τοιχογραφία υπέστη φθορές και επιζωγραφήσεις κυρίως τον 19^ο αι. και σώζεται σε μέτρια κατάσταση διατήρησης. Η μορφή του Γενναδίου και του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη διακρίνεται καλύτερα σε φωτογραφία που δημοσίευσε ο Μ. Γεδεών το 1939³⁷ (εικ. 5). Περισσότερες

Καλοκύρης, *ό.π.*, σ. 79. Μ. Ι. Γεδεών, *ό.π.*, σσ. 352, 357. Α. Σέμογλου, *ό.π.*, σ. 196.

33. Σ. Θ. Παντζαρίδης, *Οι τοιχογραφίες του παρεκκλησίου Κοιμήσεως Θεοτόκου (Μολυβοκκλησιάς) Καρυές Άγιον Όρος*, εκδ. Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 198-200, 396-398, εικ. 118-120.

34. Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου, *Οι τοιχογραφίες του Καθολικού, Ιερά Μονή Αγίου Διονυσίου*, Άγιον Όρος 2003, εικ. 317, 320, 339, 340.

35. Α. Ορφανός, *Αυτοκεφαλοφόροι άγιοι - μάρτυρες και κεφαλοφόροι αγίων - μαρτύρων στην ορθόδοξη τέχνη, Μια πρώτη προσέγγιση*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Μεγάρων και Σαλαμίνας, Αθήνα 2013, σ. 91, 258, εικ. 101. Μ. Βασιλάκη, «Εικόνες του 15ου - 16ου αιώνα», *Ιερά Μονή Αγίου Παύλου. Εικόνες*, Άγιον Όρος 1998, σ. 4-5, 42, 50-51, 53. Κ. Χαράλαμπίδης, «Παρατηρήσεις σε εικονογραφικές παραστάσεις του αγ. Γεωργίου κεφαλοφόρου στο Αγ. Όρος», *Μακεδονικά* 25 (1985-1986), Θεσσαλονίκη 1986, σ. 363-369.

36. Α. Μητσάνη, *Εικόνες και κειμήλια από τη Συλλογή της Εκατονταπυλιανής Πάρου*, έκδ. Ιερού προσκυνήματος Παναγίας Εκατονταπυλιανής Πάρου, Αθήνα 1996, σσ. 20-21, αρ. 4.

37. Μ. Ι. Γεδεών, *ό.π.*, σσ. 352, 357. Ν. Η. Πεταλωτής, *ό.π.*, σ. 290, εικ. 66.

λεπτομέρειες των τριών μορφών διακρίνονται στην φωτογραφία που δημοσίευσε ο Α. Ξυγγόπουλος το 1963³⁸ (εικ. 2). Η παράσταση προστατεύονταν με στέγαστρο με δίριχτη στέγη το οποίο τροποποιήθηκε τον 20^ο αι. με ενιαίο μεγαλύτερο, προέκταση της σκεπής της Τράπεζας³⁹.

Στην κτητορική παράσταση ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης έχει το δεξί του χέρι στον ώμο του Γενναδίου. Η κίνηση αυτή, κίνηση προστάσιδας και ευαρέσκειας, συναντάται ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Η επιλογή των αγίων Θεοδώρων δεν είναι τυχαία. Είναι φανερό ότι ο Γεννάδιος θεωρούσε τους αγίους Θεοδώρους ως προστάτες του. Ο Μητροπολιτικός Ναός των Σερρών, αφιερωμένος στους αγίους Θεοδώρους, ήταν ίσως το σημαντικότερο κέντρο λατρείας και τιμής των αγίων στα Βαλκάνια από τον 12^ο/13^ο αιώνα και ήταν γνωστός μέχρι την Κάτω Ιταλία και τη Σικελία. Μπορεί να ειπωθεί ότι οι άγιοι Θεόδωροι ήταν το έμβλημα της μητροπόλεως και της πόλεως των Σερρών, όπως ο άγιος Δημήτριος της Θεσσαλονίκης.

Ο Γεννάδιος θεωρούσε τον εαυτό του όχι μόνο μοναχό της Ι. Μ.



Εικ. 5. Ο άγιος Θεόδωρος ο Στρατηλάτης και ο Μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος. Λεπτομέρεια της κτητορικής παράστασης όπως διασώζονταν στις αρχές του 20^ο αι. (Μ. Γεδεών Ιστορία των του Χριστού πενήτων 1453-1913).

38. Α. Ξυγγόπουλος, ό.π., σσ. 31-32, πίν. Β'. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σ. 290, εικ. 65.

39. Πλ. Θεοχαρίδης, Σ. Μαμαλούκος, ό.π., σ. 44, εικ. 12, 48.

Μεγίστης Λαύρας αλλά και νέο κτήριο της, ισάξιο των παλιών κτητόρων. Επομένως δεν είναι τυχαίο ότι απεικονίζεται μαζί και στο ίδιο σωματικό μέγεθος με τους αγίους Θεοδώρους, τον όσιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη και τους αυτοκράτορες Ιωάννη Τσιμισκή και Νικηφόρο Φωκά. Το μεγάλο μέγεθος της κτητορικής παράστασης και η περίοπτη θέση της σε ένα από τα σημαντικότερα κτήρια της Μονής, τονίζει το μέγεθος των δωρεών του προς την μονή, την τιμή που απολάμβανε σε αυτή και στο Άγιον Όρος και την ευγνωμοσύνη της αδελφότητας⁴⁰.

Με βάση την τοιχογραφία ο Γεννάδιος μπορεί να περιγραφεί ως ένας υψηλός επιβλητικός άνδρας, σε μεγάλη σχετικά ηλικία, με πυκνή γενειάδα σχεδόν τετραγώνου σχήματος. Το έντονο βλέμμα καθρεφτίζει την οξύμεια του και τονίζει τη θέληση και την αποφασιστικότητα του χαρακτήρα του. Συγχρόνως η όλη μορφή του και η απεικόνιση του στην κτητορική παράσταση δείχνει άνθρωπο που απολάμβανε του σεβασμού των συγχρόνων του και είχε πλήρη επίγνωση της θέσης του στην Εκκλησία και τη κοινωνία της εποχής του. Έχει υποστηριχτεί ότι η ύπαρξη φωτοστεφάνου στο κεφάλι του Μητροπολίτη Σερρών Γενναδίου υποδηλώνει ότι δεν ήταν ζωντανός όταν έγινε η τοιχογραφία⁴¹. Αυτό όμως δεν ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, τόσο στο έργο του Θεοφάνη όσο και άλλων σημαντικών σύγχρονων με τον Θεοφάνη αγιογράφων.

Η εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών

Η εικόνα αυτή, ένα από τα σημαντικότερα κειμήλια του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών, περιγράφηκε πριν το 1913 από τους Πέτρο Παπαγεωργίου, Paul Perdritzet-Leon Cesnay και τον Γεώργιο Λαμπάκη.

1) Περιγραφή του Πέτρου Παπαγεωργίου

Ο Θεσσαλονικεύς φιλόλογος, ιστοριοδίφης και βυζαντινολόγος Πέτρος Ν. Παπαγεωργίου διετέλεσε Γυμνασιάρχης στις Σέρρες τα έτη 1889-1891. Στην πρωτοποριακή του μελέτη για την πόλη των Σερρών με τίτλο «Αι Σέρραι και τα προάστεια, τα περί τας Σέρρας και η Μονή Ιωάννου του Προδρόμου» (1894), διασώζει πολύ σημαντικές πληροφορίες για κτήρια, κειμήλια και έγγραφα που είτε έχουν καταστραφεί είτε αγνοείται η τύχη τους.

Η περιγραφή της εικόνας βρίσκεται στη σελίδα 250 (ή 26): «εν τω ναώ (των Αγίων Θεοδώρων) δείκνυνται... και καλαί εικόνες αίδε: ... 3)

40. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σ. 120.

41. Ε. Ν. Τσιγαρίδας, ό.π., σ. 12.

των αγίων Θεοδώρων και μοναχού φέροντος περί την κεφαλήν τον αργυρούν των Αγίων κύκλον (nimbus) και βαστάζοντος λαύραν· επιγραφή επί της εικόνας ταύτης φέρεται 12) η εν πιν. IV 1: “ο πανιερώτατος και υπέρτιμος μητροπω(ο)λίτης Σερρών Γεννάδιος και κτήτωρ της Αγίας τραπέζης της μεγάλης λαύρας συν τοις αγίοις μεγαλομάρτυσι Θεοδώροις”. Στον Πίνακα IV αριθμό 1 δημοσιεύει το αντίγραφο της επιγραφής της εικόνας»⁴² (εικ. 8).

Το 1904, ο G. Millet, στηριζόμενος στην περιγραφή της εικόνας από τον Παπαγεωργίου, υπέθεσε σωστά πως η εικόνα των Σερρών αντέγραφε την τοιχογραφία της Τράπεζας της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας⁴³. Ο Π. Παπαγεωργίου το 1901, στο περιοδικό *Byzantinische Zeitschrift* αναφέρεται ξανά στην εικόνα των Σερρών και την κτητορική παράσταση της Τράπεζας και παραθέτει τις επιγραφές τους⁴⁴.

2) Περιγραφή των Paul Perdrizet και Leon Cesnay

Οι Paul Perdrizet και Leon Cesnay επισκέφθηκαν τις Σέρρες και το Μελένικο το 1901. Η μελέτη τους για τον Ναό των Αγίων Θεοδώρων και τα κειμήλια του δημοσιεύθηκε το έτος 1903. Στην περιγραφή του Ωράριου (στην πραγματικότητα επιτραχηλίου) του Γενναδίου περιγράφεται η εικόνα ως εξής: «Le métropolitain de Serres, Gennadios, est bien connu des historiens de l'art byzantine pour avoir fait peindre - en 1512, dit-on - le fameux réfectoire de Lavra, à l'Athos. La métropole de Serres conserve encore un autre témoignage de la piété de Gennadios: c'est une précieuse icône, malheureusement passée au noir, dont nous n'avons pu arriver, faute de verres orthochromatiques, à prendre une photographie passable: elle représente les deux patrons de la métropole, les saints Théodores, vénérés par un rhasophore qui porte dans les mains le modèle d'un monastère: dans le champ se lit sans difficulté cette inscription, qui est intéressante pour l'histoire Athonite: ο πανιερώτατος και υπέρτιμος μ(ητ)ροπωλίτης Σερρών Γεννάδιος κα κτήτωρ της αγίας τραπέζης της μεγάλης Λαύρας συν τοις αγίοις μεγαλομάρτυσι Θεοδώροις»⁴⁵.

Ύστερα από επικοινωνία μου με την Ecole des Hautes Etudes στο Παρίσι, ενημερώθηκα ότι φωτογραφία της εικόνας δεν περιλαμβάνεται στους καταλόγους των φωτογραφιών της Σχολής που εκδόθηκαν τα έτη 1903 και 1955.

42. Π. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 26 Πίναξ IV. Γ. Καφταντζής, ό.π., σ. 149-150, αρ.97.

43. G. Millet, J. Pargoire, L. Petit, ό.π., σ. 130-131, αρ.397.

44. Παπαγεωργίου Πέτρος, «Αγίου Όρους επιγραφαί», *Byzantinische Zeitschrift* 10 (1901), σ. 578-579.

45. P. Perdrizet, L. Chesnay, ό.π., σσ. 141-142, υποσ. 1.

3) Περιγραφή Γεωργίου Λαμπάκη

Το 1902, ο Γεώργιος Λαμπάκης, Γενικός Γραμματέας της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, κατά τη διάρκεια της περιοδείας του στη Μακεδονία και τη Θράκη, επισκέφθηκε τις Σέρρες και την Ι. Μ. Τιμίου Προδρόμου και συγκέντρωσε πλούσιο αρχαιολογικό υλικό. Συγχρόνως λήφθηκαν κάποιες φωτογραφίες που σήμερα φυλάσσονται στα Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών και είναι προσβάσιμες σε ψηφιακή μορφή στους ερευνητές.

Η περιγραφή της εικόνας δημοσιεύθηκε το 1905 στο Δελτίον της Χριστιανικής και Αρχαιολογικής Εταιρείας (ΔΧΑΕ) αρ. 5. Στη σελίδα 48, στον αριθμό 15 αναφέρει τα εξής: «Επί εικόνας εν τω εικονοστασίω της Προθέσεως, εν η εικονίζονται οι Άγιοι Θεόδωροι, προς ους επιφαίνεται η Θεοτόκος, όπισθεν δε των μεγαλομαρτύρων συμπαρίσταται και ο Σερρών Γεννάδιος, αναγιγνώσκωμεν Ο πανιερώτατος και υπέρτιμος Μητροπολίτης | Σερρών Γεννάδιος και κτίτωρ της αγίας | τραπέζης της μεγάλης Λαύρας εν τοις αγίοις μεγαλομάρτυσι Θεοδώροις».

Στην σελίδα 44 στον αριθμό 4 που περιγράφεται η μαρμάρινη εικόνα της Παναγίας Πονολύτριάς αναφέρει τα εξής: «Ωσαύτως εν τω ναώ τούτω εφωτογραφήσαμεν εικόνα του Αγίου Θεοδώρου μετά τινός επί μαρμάρου αρχιτεκτονικού κοσμήματος, ου φωτογραφικόν απότυπον υπ' αριθ. 3384».⁴⁶ Στον κατάλογο των φωτογραφιών της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας (Δελτίον Θον 1910) που συντάχτηκε με την επιμέλεια του Γ. Λαμπάκη στη σελίδα 50 αναφέρεται: «3384-3385 Εικόνες Αγίων Θεοδώρων και Ιησού Χριστού».

Στις σελίδες 44 και 48 του ΔΧΑΕ αρ. 5 περιγράφεται η ίδια εικόνα και όχι δύο διαφορετικές. Πιθανώς υπήρξε κάποια σύγχυση στις σημειώσεις του Γ. Λαμπάκη. Το αρχείο του, που ανήκει σήμερα στον Ιωάννη Εμμανουήλ Λαμπάκη, έχει προς το παρόν μελετηθεί από τους Γ. Τσιμπούκη, Ν. Φύσσα και την καθηγήτρια Βυζαντινής Αρχαιολογίας Σ. Καλοπίσση-Βέρτη. Ίσως είναι απαραίτητη η περαιτέρω μελέτη του στα τμήματα τους που αφορούν τις Σέρρες.

Η φωτογραφία ΧΑΕ 3384 από τα Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών

Στην φωτογραφία ΧΑΕ 3384 η εικόνα ήταν τοποθετημένη οριζόντια. Αριστερά ακουμπούσε μάλλον σε ένα πέτρινο πεζούλι και δεξιά σε μία καρέκλα. Η εικόνα ήταν μαυρισμένη και το θέμα της δυσδιάκριτο. Η

46. Γ. Λαμπάκης, ό.π., σ. 44, αρ. 4, σ. 48, αρ. 15. Κρ. Χρυσοχοΐδης, «Ο μητροπολίτης Σερρών Γεννάδιος (ante 1510-1540)», ό.π., σ. 542.

εικόνα για τις ανάγκες της φωτογράφισης μετακινήθηκε από το τέμπλο και τοποθετήθηκε σε μια πιο φωτεινή θέση του ναού. Στο πλαίσιο της εικόνας υπάρχει η εξής επιγραφή: «ΣΕΡΡΑΙ. Μητροπολιτικός ναός Αγίων Θεοδώρων. Εικόνα αγίου Θεοδώρου». Η επιγραφή ταιριάζει με αυτήν που περιγράφεται στη σελίδα 44 του ΔΧΑΕ αριθμός 5 (εικ. 6).

Πάνω από την εικόνα διακρίνεται μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφα σχέδια βυζαντινής εποχής το οποίο έχει σχεδόν ίδιες διαστάσεις με την εικόνα. Στην σελίδα 52, εικόνα 3, ο Γ. Λαμπάκης παραθέτει το σχέδιο της. Σε αυτήν αναφέρεται και στη σελίδα 44. Σήμερα η πλάκα, συγγολημένη από έξι τεμάχια, εκτίθεται στην Αρχαιολογική συλλογή στο Μπεξεστένι των Σερρών με αρ. ευρ. ΓΣ 18. Ο Γ. Παζαράς την θεώρησε ως τμήμα ψευδοσαρκοφάγου και τη χρονολόγησε στο α΄ μισό του 11^{ου} αι.⁴⁷

Περιγραφή της εικόνας με βάση την φωτογραφία ΧΑΕ 3384

Για να μελετηθεί η εικόνα, η φωτογραφία επεξεργάστηκε ψηφιακά σε υπολογιστή. Πρώτα, από τον γράφοντα, η φωτογραφία γυρίστηκε



ΣΕΡΡΑΙ. Μητροπολιτικός ναός Αγίων Θεοδώρων. Εικόνα αγίου Θεοδώρου.

Α.3384

Εικ. 6. Η εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο, του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών. Φωτογραφία του 1902, Ιστορικά και Φωτογραφικά Αρχεία Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου Αθηνών, ΧΑΕ 3384.

47. Θ. Παζαράς, *Ανάγλυφες σαρκοφάγοι και επιτάφιας πλάκες της μέσης και ύστερης Βυζαντινής περιόδου στην Ελλάδα*, Υπουργείο Πολιτισμού, Δημοσιεύματα Αρχαιολογικού Δελτίου αρ. 38, Έκδοση του Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, Αθήνα 1988, σσ. 22-23, αρ. 4.

προς τα δεξιά και άρχισαν να φαίνονται τα περιγράμματα των μορφών. Στη συνέχεια, δέχτηκε ψηφιακή επεξεργασία από τους ειδικούς επαγγελματίες του Ατελιέ Γραφικών Τεχνών «Ένθεσις» των Σερρών. Αποδείχτηκε ότι απεικόνιζε όχι τον ένα άγιο Θεόδωρο αλλά την γνωστή, από τις προαναφερθείσες περιγραφές, εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Γεννάδιο. Στη συνέχεια με βάση τις παλιές ασπρόμαυρες φωτογραφίες της κτητορικής παράστασης τονίστηκαν από τον γράφοντα τα περιγράμματα των μορφών όπου ήταν δυνατόν, ώστε να καταστεί πιο ευκρινής.

Ήταν μια σκαφωτή εικόνα με αυτόξυλο πλαίσιο, που αποτελούνταν από δύο τουλάχιστον ενωμένες ξύλινες σανίδες. Ο κάμπος της εικόνας ήταν πιθανότατα χρυσός. Ο Π. Παπαγεωργίου αναφέρει ότι το φωτοστέφανο του Γενναδίου ήταν αργυρό. Στη φωτογραφία όμως δεν φαί-



Εικ. 7. Η εικόνα της φωτογραφίας ΧΑΕ 3384 γραφιστικά τροποποιημένη με τονισμένες τις λεπτομέρειες των μορφών.

νεται να υπάρχει κάποια διαφορά στα φωτοστέφανα των τριών μορφών.

Η γραφιστική της επεξεργασία απέδειξε όντως τη μεγάλη ομοιότητα της με το αριστερό τμήμα της κτητορικής παράστασης της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Απεικόνιζε τους αγίους Θεόδωρους, Τήρωνα και Στρατηλάτη και τον Μητροπολίτη Σερρών Γεννάδιο στις ίδιες με την κτητορική παράσταση στάσεις. Οι τρεις αυτές μορφές δέονταν προς την Παναγία και τον Χριστό, που εικονίζονταν ημίσωμοι, μέσα σε δόξα, στο άνω δεξιά τμήμα της εικόνας και περιβάλλονταν από έναν άγγελο με ανοιγμένα φτερά και ένα εξαπτέρυγο Σεραφεΐμ⁴⁸ (εικ. 7).

48. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σσ. 289-290, εικ. 63-66.

Υπάρχουν όμως και κάποιες διαφορές με την κτητορική παράσταση. Οι τρεις μορφές είναι εγγύτερα μεταξύ τους, με μικρές διαφορές στις αναλογίες των σωμάτων. Στην κτητορική παράσταση η Παναγία απεικονίζεται ως «Πλατυτέρα των Ουρανών» όμως στην εικόνα η Παναγία εικονίζονταν ημίσωμη σε στάση τριών τετάρτων, με ελαφριά γερμένο το κεφάλι της προς τα αριστερά. Κρατούσε στην αγκαλιά της τον μικρό Χριστό, με σταυροφόρο φωτοστέφανο στην κεφαλή, που ευλογούσε με το δεξί του χέρι.

Κάτω από το Χριστό εικονίζονταν ένα εξαπτέρυγο Σεραφεΐμ ενώ αριστερά της Παναγίας είχε ζωγραφιστεί ένας άγγελος με ανοιχτές τις πτέρυγες του, με το κεφάλι του στραμμένο προς την Παναγία και τον Χριστό. Η μορφή της Παναγίας με τον Χριστό, θυμίζει, ανεστραμμένη όμως, την αντίστοιχη παράσταση στην απεικόνιση του Μητροπολίτη Βεροίας Νεόφυτου Β΄ στο Καθολικό της Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας⁴⁹.

Διαφορετική όμως ήταν και η θέση της επιγραφής η οποία βρισκόταν στο άνω τμήμα της εικόνας. Ο Π. Παπαγεωργίου μας διέσωσε στον Πίνακα IV αρ.1 το αντίγραφο της επιγραφής της εικόνας. Η πτέρυγα του αγγέλου διέκοπτε την επιγραφή (εικ. 8). Την επιγραφή αντέγραψε λανθασμένα ο Γ. Λαμπάκης όπου το «συν τοις αγίοις» το διάβασε «εν τοις αγίοις». Διαφορές όμως υπήρχαν στην επιγραφή της κτητορικής παράστασης και της εικόνας. Πέρα από κάποιες ορθογραφικές, οι διαφορές είναι κυρίως δύο. Στην κτητορική παράσταση αναγράφεται «ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ / ΠΑΡΟΥΣΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ» ενώ στην εικόνα των Σερρών «ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΛΑΥΡΑΣ». Η αιτία είναι ευνόητη. Η άλλη διαφορά είναι ότι στην εικόνα οι άγιοι Θεόδωροι αποκαλούνταν μεγαλομάρτυρες ενώ στην κτητορική παράσταση μάρτυρες, ένα ακόμα τεκμήριο της ευλάβειας του Γενναδίου προς του αγίους Θεοδώρους.

Η εικόνα δόθηκε το πιθανότερο ως δώρο από την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Είναι όμως άγνωστο εάν δόθηκε στον Γεννάδιο πριν τον θάνατο του ή προσφέρθηκε στον Ναό των Αγίων Θεοδώρων μετά το θάνατο του. Στην πρώτη περίπτωση ήταν ευχαριστήριο δώρο ενώ στην δεύτερη αναμνηστικό της ευεργεσίας του. Υπάρχει βέβαια η πιθανότητα την εικόνα να την παρήγγειλλε ο ίδιος ο Γεννάδιος, θέλοντας να αποθανατίσει στην πόλη των Σερρών την ευεργεσία τους προς την αγιορείτικη μονή. Η εικόνα αυτή θα μπορούσε να βρίσκεται στο Επισκοπείο και αργότερα να μεταφέρθηκε στον Ναό των Αγίων Θεοδώρων ή εξαρχής

49. G. Millet, *Monuments de l'Athos. Les peintures*, ό.π., σ. 138, εικ. 4. Κ. Μ. Βαφειάδης, *Εκκλησιαστική Πολιτική και Τέχνη*, ό.π., σ. 84. Γ. Βελένης, ό.π., σ. 234, εικ. 2. Α. Σέμογλου, ό.π., σ. 194.

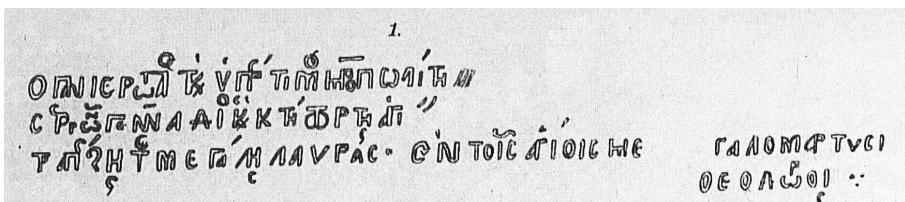
να προοριζόταν για τον ναό.

Η απεικόνιση δωρητών μαζί με αγίους συναντάται στη Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή τέχνη από την παλαιοχριστιανική εποχή μέχρι σήμερα. Μπορεί όμως να θεωρηθεί ότι η εικόνα των Σερρών είχε αντίστοιχο ρόλο με αυτόν των θρησκευτικών πινάκων της Ιταλικής τέχνης του 16^{ου} αι., όπου απεικονίζονται οι δωρητές μαζί με τους αγίους σε περίοπτη θέση, παραστάσεις σίγουρα γνωστές στους ζωγράφους της Κρήτης.

Η εικόνα των Σερρών φαίνεται να επηρέασε την δημιουργία μιας άλλης εικόνας που απεικόνιζε την Αγία Τριάδα, τους αγίους Θεοδώρους και τον Μητροπολίτη Σερρών Στέφανο (1727)⁵⁰. Φαίνεται ότι στις Σέρρες υπήρχε παράδοση στην απεικόνιση δωρητών μαζί με τους αγίους Θεοδώρους. Το παλαιότερο παράδειγμα μπορεί να θεωρηθεί η παράσταση στο νότιο αρκοσόλιο της Ενάτης του Καθολικού της Ι.Μ. Προδρόμου Σερρών⁵¹.

Ο ζωγράφος της εικόνας παραμένει άγνωστος. Σύμφωνα με τα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω σχετικά με τον/τους ζωγράφους της Τράπεζας και της κτητορικής παράστασης οι πιθανότητες είναι οι εξής: 1) ο Θεοφάνης ο Κρης, 2) ο Θεοφάνης ο Κρης σε συνεργασία με τους γιους του, 3) ο Νεόφυτος ή ο Συμεών, γιοι του Θεοφάνη, 4) ο Ευφρόσυτος, 5) ο Μακάριος ή ο δεύτερος ζωγράφος του κελιού της Μολυβοκκλησιάς, 5) ο Αντώνιος, 6) ένας άγνωστος προς το παρόν μαθητής/συνεργάτης του Θεοφάνη, 6) ένας άγνωστος προς το παρόν αγιογράφος που δεν ήταν μαθητής/συνεργάτης του Θεοφάνη.

Για να υπολογιστούν στο περίπου οι διαστάσεις της εικόνας, έγινε σύγκριση των πραγματικών διαστάσεων της ψευδοσαρκοφάγου στο Μπεζεστένι Σερρών με αυτές στην φωτογραφία ΧΑΕ 3384 και υπολογίστηκε το μήκος της εικόνας. Έτσι το ύψος της εικόνας ήταν περίπου 130



Εικ. 8. Η επιγραφή της εικόνας όπως δημοσιεύθηκε από τον Π. Παπαγεωργίου το 1894. (Π. Παπαγεωργίου, Πίναξ IV 1).

50. Α. Ευγγόπουλος, ό.π., σ. 33-34, πίν. Γ'. Π. Πέννας, *Ιστορία των Σερρών από της αλώσεως αυτών υπό των Τούρκων μέχρι της απελευθερώσεως των υπό των Ελλήνων 1383-1913*, Αθήνα 1966, σ. 462-463. Ν. Η. Πεταλωτής, ό.π., σ. 291, εικ. 69.

51. Α. Στρατή, «Οι παλαιότερες τοιχογραφίες της Ενάτης του Καθολικού», *Η ζωγραφική στην Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου Σερρών 14^{ος} - 19^{ος} αι.*, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 18, 20, 25-26, εικ. 2, 5- 6.

cm και το πλάτος της 90 cm⁵².

Η εικόνα των Σερρών, ενθρονισμένη σε περίοπτη θέση στο Μητροπολιτικό Ναό και εντυπωσιακή λόγω του μεγέθους και της τέχνης της, αποτελούσε μια διαχρονική ανάμνηση του Μητροπολίτη Σερρών Γενναδίου και των ευεργεσιών του προς την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας. Συγχρόνως ήταν και μια συνεχής υπενθύμιση και προτροπή τόσο προς τους Μητροπολίτες των Σερρών όσο και στον πιστό σερραϊκό λαό να ακολουθήσουν το παράδειγμα του Γενναδίου και να συνδράμουν την Ι. Μ. Μεγίστης Λαύρας στις εκάστοτε ανάγκες της.

Η εικόνα ήταν μαυρισμένη και παρουσίαζε φθορές στη ζωγραφική της επιφάνεια ιδιαίτερα στο κατώτερο τμήμα της. Οι φθορές αυτές ίσως οφείλονταν σε φωτιά. Γνωρίζουμε ότι ο Μητροπολιτικό Ναός των Σερρών κάηκε στις 28 Ιουνίου του 1849. Ο ναός ανακαινίστηκε και παραδόθηκε στη λατρεία το 1853. Η εικόνα των αγίων Θεοδώρων με τον Γεννάδιο τοποθετήθηκε στο τέμπλο του βόρειου κλίτους, εκεί που την είδε ο Γ. Λαμπάκης⁵³.

Είναι φανερό ότι η εικόνα θεωρούνταν ως ένα σημαντικό κειμήλιο του Μητροπολιτικού Ναού των Αγίων Θεοδώρων και της ιστορίας των Σερρών. Αυτό δείχνει η διατήρησή της κατά τη διάρκεια των αιώνων από φυσικές και ανθρώπινες καταστροφές και ότι είχε υποδειχθεί ως σημαντικής αξίας κειμήλιο από τον κλήρο του Ναού στους διάφορους μελετητές και ερευνητές.

Στις 28 Ιουνίου 1913 ο Μητροπολιτικός Ναός των Σερρών κάηκε μαζί με το χριστιανικό τμήμα της πόλης (Βαρόσι) από τον Βουλγάρικο Στρατό Κατοχής. Πολλά από τα κειμήλια του καταστράφηκαν. Κάποια όμως βρίσκονται σήμερα στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο της Σόφιας, στη Βουλγαρία. Αυτό σημαίνει ότι κάποια λεηλατήθηκαν πριν πυρποληθεί ο Ναός ή κλάπηκαν κατά την διάρκεια των δύο άλλων βουλγαρικών κατοχών των Σερρών. Η τύχη της εικόνας σήμερα αγνοείται. Η Α. Τρίφοнова αναφέρει ότι παρ' όλες τις προσπάθειες της δεν ήταν δυνατόν να εντοπίσει την εν λόγω εικόνα στη Βουλγαρία⁵⁴. Επομένως πέρα από

52. Ευχαριστώ τον αρχαιολόγο Νικόλαο Μπονόβα για την υπόδειξη του τρόπου υπολογισμού των διαστάσεων της εικόνας.

53. Ν. Η. Πεταλωτής, *Το αποτεφρωθέν κατά την καταστροφή του 1913 ξύλινο τέμπλο του Μητροπολιτικού ναού των Αγίων Θεοδώρων Σερρών και οι εικόνες του*, Σέρρες, 2012. (σε ψηφιακή μορφή) http://www.serrelib.gr/pdf/petalotis_2014.pdf, σ. 6-10, ειχ. 1, 2, 3, σ. 21. Ν. Η. Πεταλωτής, «Εκκλησιαστικά κειμήλια Ιερού Καθεδρικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών», ό.π., σ. 266, ειχ. 1, 2, σ. 275, ειχ. 29 α, β, σ. 276, ειχ. 30-32, σ. 291-293.

54. Ν. Η. Πεταλωτής, «Εκκλησιαστικά κειμήλια Ιερού Καθεδρικού Ναού Αγίων Θεοδώρων Σερρών», ό.π., σ. 265-268, ειχ. 3 α,β, 4 α,β, 6, 7, σ. 272, ειχ. 21-22, σσ. 280-282, ειχ. 39 α, β, 40 α, β, 41 α, β, σσ. 294-295. Α. Τρίφοнова, ό.π., σ. 258, υποσ. 21.

τις περιγραφές, η φωτογραφία ΧΑΕ 3384 αποτελεί την μόνη (προς το παρόν) φωτογραφική μαρτυρία της τόσο σημαντικής για την ιστορία και τέχνη των Σερρών εικόνας.

PETALOTIS NIKOLAOS

THE LOST ICON FROM THE HOLY CATHEDRAL
OF SAINTS THEODORES IN SERRES DEPICTING ST.
THEODORES AND GENNADIUS BISHOP OF SERRES

Abstract

The aim of the article is to present a now lost 16th c. icon from the Church of Saints Theodores in Serres. The icon was depicting Saint Theodore Teron and Saint Theodore Stratelates in prayer protecting and presenting Gennadius Bishop of Serres to the Holy Virgin and Christ child. Gennadius, a native of Serres, was one of the most prominent church figures of 16th c. At his own expense, the Trapeza of Megisti Lavra Monastery in Mountain Athos was rebuilt and decorated with frescoes by Theophanes the Cretan or another important, still not identified Cretan painter. On the façade of the Trapeza Gennadius was depicted together with St. Theodores as a new benefactor of the Monastery.

Before 1913, the icon, dated to 16th c. was described by P. Papageorgiou, P. Perdrizet, L. Cesnay and G. Lambakis. G. Lambakis took the only known photograph of the icon. This photograph, now in Byzantine and Christian Museum in Athens (XAE 3384) was digitally altered using specific graphic design programs. The outlines of the persons were recovered and enhanced.

It proved that the icon is generally a copy of the Trapeza fresco with minor differences in the inscription and in the upper right part (Virgin, Christ, angels). The painter of the icon is unknown. In 1913 the church of St. Theodores was burnt by the Bulgarian Army and the icon was either burnt or looted. The photograph XAE 3384 is the only surviving visual testimony of this icon, so important for the art and history of Serres.